

ALEX BOLCKMANS

DE CONSTELLATIE DER PERSONAGES IN IBSENS
EEN POPPENHUIS.

Om de personages uit een toneelstuk te leren kennen kan men het makkelijkst uitgaan van de lijst die vooraan bij de tekst wordt gevoegd. In Een poppenhuis worden negen personages opgesomd maar niet in een volgorde die verband houdt met het drama, bv. de hoofdpersoon, dan de tegenspeler(s) enz. De gebruikte volgorde is blijkbaar geïnspireerd door de huiselijke situatie bij de Helmers: eerst advocaat Helmer, dan zijn vrouw Nora, vervolgens de huisvriend dokter Rank; dan komen de vrienden van de vrouw Mevrouw Linde, dan de advocaat aan lager wal Krogstad en laatst Helmers drie kleine kinderen - zij worden hier niet bij naam genoemd, hoewel ze in het stuk namen krijgen: Ivar, Bob en Emmy - Anne-Marie, het kindermisje bij de Helmers, het kamermeisje - dat ook niet bij naam genoemd wordt, hoewel zij in de eerste repliek reeds als Helene wordt aangesproken - en een pakjesdrager. De opsomming der personages houdt duidelijk een sociale gradatie in van hoog naar laag.

De laatste vier uit de lijst vervullen onbelangrijke nevenrolletjes. De pakjesdrager zegt twee woorden, het kamermeisje 16 replieken, de drie kinderen zeggen drie onbelangrijke replieken. Alleen het kindermisje Anne-Marie heeft een wat belangrijker rol in het eerste en vooral in het tweede bedrijf, ongeveer 13 replieken die wel een duidelijk portret van haar schetsen. Nadien treedt zij dan niet meer op.

De sprekende personages, de vijf centrale personen en het nevenpersonage Anne-Marie, noemen in hun gesprekken nog een

aantal andere personages. Anne-Marie spreekt van haar dochter over wie zij niets meer heeft gehoord. Kristine Linde vermeldt haar overleden echtgenoot, haar moeder en haar twee jongere broers, voor wie ze moet zorgen. Verder is er sprake van Krogstads kinderen, zonder namen. Dokter Rank vermeldt vluchtig zijn vader.

Op te merken valt dat Rank geen voornaam krijgt. Krogstad noemt zichzelf éénmaal bij zijn voornaam (Nils) in het 2e bedrijf. Voor de rest heet hij altijd Krogstad. Rank en Helmer spreken elkaar met jij aan; Kristine Linde noemt Krogstad bij zijn familienaam, maar hij noemt haar Kristine en beiden spreken elkaar met U aan. Dit zijn algemeen verspreide gewoonten uit de burgerlijke mannenmaatschappij die typerend zijn voor de tijd.

Ook over de overleden vader van Nora wordt verschillende malen gesproken. Verder worden nog genoemd konsul Stenborg¹⁾ en zijn gasten, waarvan de Helmers en Rank deel uitmaakten op het maskaradebal tussen het tweede en derde bedrijf.

Wanneer men over de personages in een toneelstuk en over hun onderlinge verhoudingen spreekt en over de sociale context, moet men zich niet beperken tot de optredenden - sprekend of stom - maar moet men ook rekening houden met de vernoemde personen. Zij spelen vaak een zeer belangrijke, zelfs doorslaggevende rol. Bij Ibsen in ieder geval. De bekendste voorbeelden zijn kapitein kamerheer Alving uit Spoken en Beate Rosmer uit Rosmersholm, die beiden overleden waren, vóór het stuk begint.

Deze omstandigheid hangt natuurlijk samen met Ibsens retrospectieve techniek. De dramatische handeling doet juist gebeurtenissen uit het verleden uit de doeken; het is dan ook

1) In het eerste volledige ontwerp heette Helmer oorspronkelijk Stenborg (Hundreårsutgave, VIII (1933), 37 e.v.)

normaal dat daarin overledenen voorkomen. Maar afgezien van hun (mogelijk) belang voor de intrige, kunnen zij een belangrijke rol spelen voor de sociale verhoudingen en tegenstellingen en voor de structurering van de maatschappij die in het stuk wordt uitgebeeld. De personages die alleen maar vermeld worden in Een poppenhuis spelen geen doorslaggevende rol, maar zij geven meer duidelijkheid aan de sociale kontekst en aan het milieu.

Torvald Helmer is geen rijk man, hij heeft echter promotie gemaakt en wordt bankdirecteur; daardoor komt hij in de hoogste sociale klasse. Hij is een vertegenwoordiger van de nieuwe opkomende kapitalistische hogere bourgeoisie die de oudere ambtenarenmaatschappij gaat vervangen. Nora's vader was een ambtenaar, "geen onaanvechtbaar ambtenaar" (2e bedr.) zoals Helmer het uitdrukt¹⁾. Ranks vader was een beroepsofficier. De vorige generatie - die in het stuk geen rol speelt en enkel vermeld wordt - behoorde tot de ambtenarenmaatschappij die aan het verdwijnen is en die gaat vervangen worden door een kapitalistische maatschappelijke ordening waarin de toon o.a. wordt aangegeven door het bankwezen (Helmer), de vrije beroepen (Rank), en de handelaars (Konsul Stenborg).

Het sociale beeld dat door het stuk wordt opgeroepen, is tamelijk beperkt maar toch wordt de hogere sociale klasse waarover gesproken wordt (Helmer, Rank, Stenborg) aangevuld met aanduidingen over lagere klassen. Er is Krogstad die wegens een misdrijf uit de oude maatschappij is gestoten, aan lager wal is geraakt maar die zich in de nieuwe maatschappij

1) In de "Første (fullstendige) utkast", gepubliceerd in de Efterladte skrifter II en Hundreårsutgave, VIII (1933) p. 407-408 wordt veel uitvoeriger ingegaan op de tekortkomingen van Nora's vader als ambtenaar.

die op komst is, een bescheiden bestaan probeert op te bouwen en die daartoe tot alles bereid is. Er is Kristine Linde die een huwelijk zonder liefde heeft aangegaan met een bemiddeld man die niet alleen haar, maar ook haar moeder en haar twee jongere broers kon onderhouden. Nu haar man en haar moeder dood zijn en de broers volwassen, staat ze alleen in de nieuwe maatschappij en wil zich daar een zelfstandige positie veroveren. Anne-Marie is een verleid meisje dat haar eigen kind in de steek moest laten om baker en kindermisje te worden bij vreemden en die zo volledig van haar eigen dochter vervreemde. Deze drie personages zijn voorbeelden van de onbeschermden en rechtelozen uit de oude maatschappij, maar in de nieuwe zal het hen niet veel beter vergaan. Nochtans behoren ze niet echt tot de laagste klassen van de maatschappij.

In feite vormen de personages van het stuk maar een onderdeel van de ganse toenmalige maatschappij. Er ontbreken belangrijke aspecten, zowel bij de hogere klassen - bv. de handelsstand die enkel vluchtig genoemd wordt - als bij de lagere klassen, bv. de werklieden, de boeren, de ganse proletarische klasse. We krijgen slechts te horen over een deel van de toenmalige burgerlijke stadsmaatschappij, met het accent op de hogere klassen. Met een technisch-muzikaal beeld zou men kunnen zeggen: een deel van de boven- en van de ondertonen zijn weggesneden. Hierbij moet natuurlijk opgemerkt worden dat deze ontbrekende aspecten methodologisch helemaal niets ter zake doen; zij bestaan niet in de geschapen dichtsterlijke wereld die ons voorgesteld wordt. Alleen past wat voorgesteld wordt, zo duidelijk in ons totale beeld van de wereld dat wij zonder moeite aanvullingen postuleren bij die dichtsterlijke wereld.

Van de vijf belangrijke sprekende personages is Nora Helmer zonder twijfel het centrale personage, de hoofdpersoon van het

stuk. In vertalingen werd trouwens vaak haar naam als titel voor het stuk gebruikt, zo bv. in de Duitse en de Nederlandse vertalingen ¹⁾. Zij draagt om te beginnen het thema van het stuk: de identiteitscrisis van een vrouw. Aan haar voltrekt zich ook de dramatische handeling: het poppevrouwtje verbreekt een ogenschijnlijk probleemloos huwelijk, wanneer haar echtgenoot iemand anders blijkt te zijn dan zij dacht dat hij was en wanneer zij zich van de sociale problemen van de vrouw bewust wordt. Al de belangrijke motieven uit het stuk lopen in haar persoon samen: het huwelijk, het liefdesverraad, de socio-economische minderwaardige positie en de onmondigheid van de vrouw, de vriendschap, de waanzin, de zelfmoord. Een paar nevenmotieven hebben onrechtstreeks betrekking op haar: de onverbiddelijke erfelijkheid (eigenlijk Rank, maar Helmer past ze in het laatste bedrijf op Nora toe, wanneer hij haar de opvoeding van de kinderen wil ontnemen), het sociale uitstotingsmechanisme (eigenlijk Krogstad, maar Nora past het op zichzelf toe).

Wanneer men de constellatie van de personages nagaat, merkt men dat de overige vier om Nora gegroepeerd worden en dat haar psychologische reacties tegenover deze vier personages het begrip van de "kwaterniteit" oproepen, dat C.G. Jung centraal heeft gesteld in zijn psychologie.

Zoals wel bekend in de psychologie rekent C.G. Jung in zijn beschrijvingen van het menselijke bewustzijn met vier domeinen: het denken ("Denken") en het aanvoelen, ("Fühlen") het waarderen ("Empfinden") en het intuïtief vatten ("Intuition"). Hij heeft overigens ook herhaaldelijk op de betekenis van het

1) cf. A. Bolckmans "De Nederlandse vertalingen van Henrik Ibsen" in Handelingen XVI (1962) der Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, pp. 55-68.

"kwadraat", het vierkant in het menselijke cultuurbewustzijn gewezen, zo dat "kwaterniteit" een belangrijk archetype bij hem is geworden ¹⁾. Er kan natuurlijk geen sprake van zijn hier dieper op deze theorieën van Jung in te gaan of te proberen enige verbinding te leggen tussen Ibsen en Jung die natuurlijk niet bestaat. Mijn enige bedoeling is de constellatie der personages in het stuk gedeeltelijk te verduidelijken aan de hand van dit archetype van Jung.

Krogstad is de motor van het dramatisch gebeuren, kan men zeggen. Hij brengt het duistere punt uit het verleden van het hoofdpersonage aan het licht. Deze typische techniek van Ibsen is welgekend: achter een ogenschijnlijk normale en ongestoorde situatie gaat ergens een duistere gebeurtenis, een fout, een schuld uit het verleden schuil die een catastrofe zal veroorzaken wanneer ze aan het licht wordt gebracht. Dit aan het licht brengen voert de hoofdpersoon, hier dus Nora Helmer, van een (schijnbaar) onproblematisch verleden naar een onzeker heden, dat de handeling van het stuk uitmaakt en dat door de catastrofe uitmondt in een problematische toekomst.

In het stuk herinnert Krogstad Nora aan de wisselvervalsing die zij in haar naïviteit en onschuld heeft begaan en waarvan alleen Krogstad op de hoogte is. Hier moet bij opgemerkt worden dat niet alle Ibsen-specialisten onvoorwaardelijk aan Nora's

1) Ik kan hier verwijzen naar Jungs boek Psychologische Typen (1921) cf. Gesammelte Werke VI (1967), p. 513 bij de definitie van het "Selbst". Verder bv. nog naar Zur Psychologie westlicher und östlicher Religion cf. Gesammelte Werke XI (1963), 196 e.v. In haar bespreking van C.G. Jungs psychologie (1963) brengt Jolande Jacobi het begrip ook ter sprake op p. 190. (Ik citeer de Deense uitgave van de Duitse tekst uit 1959).

naïviteit geloven. Herman Weigand, The Modern Ibsen (1928, 1960²) bv. niet. Op deze discussie ga ik hier niet verder in. Het belangrijke is dat Krogstad Nora aan het nadenken brengt over de feitelijke situatie en haar tot handelen wil brengen: hij verklaart haar de wettelijke samenhang en de mogelijke gevolgen van haar daad. Zijn bedoeling is chantage: hij wil een plaatsje onder de zon in de nieuwe situatie. Niet eens zozeer voor het inkomen, zegt hij zelf maar wel voor het burgerlijk aanzien en de achting die de plaats geeft. Hij is ervan overtuigd dat Nora zal toegeven aan zijn dreiging.

Op die manier brengt Krogstad in de grote scene tussen Nora en hemzelf uit het eerste bedrijf de handeling op gang. Voor Nora is hij de man die haar tegenover de rationele samenhang van de feiten stelt en die haar doet nadenken over die samenhang.

De toeschouwers kennen de feiten al van daarvoor. In de tweede scene uit het eerste bedrijf heeft Nora aan haar vriendin Kristine Linde verteld over de grote lening die zij aangegaan heeft en die ze moeizaam probeert af te lossen. Daarbij vernemen wij Nora's eigen oordeel over de feiten: zij heeft iets onregelmatigs gedaan om het leven van haar man te redden. Ook in latere gesprekken met Kristine zal deze beoordeling van de feiten telkens weer opduiken: hier gaat het om de gevoelsmatige beoordeling van de feiten.

Nog in de laatste scene van het eerste bedrijf krijgen we een waardering van de feiten, door een "buitenstaander". Helmer vertelt aan Nora dat hij schriftvervalsing niet alleen als een misdrijf beschouwt, maar ook als een moreel verwerpelijke daad, omdat zij leugen en huichelarij met zich meebrengt en de mens moreel ten gronde richt.

Dat er misschien een uitweg is die niets met de rationele verklaring van de feiten of de gevoelsinterpretatie of de mo-

rele waardering van de feiten te maken heeft, daarvan krijgen we een aanduiding in de tweede scene tussen Kristine en Nora in de fantasieën van Nora over een vereerder, een verliefde oude heer die haar zijn geld testamenteert - een intuïtie dat een wonder de uitkomst kan brengen. Het is dr. Rank die bijna voor dat wonder zorgt - uitgelokt door Nora die intuïtief Ranks liefde voelde maar daarover niets gezegd wilde hebben en zo dat wonder stopte. Nora zal blijven wachten op dat wonder en het uitblijven ervan zal de katastrofe brengen.

Op die manier kan men dus zeggen dat de vier typen van menselijke reactie die C.J. Jung kenmerkend noemde voor de menselijke persoonlijkheid, reeds in de expositie van de handeling van het stuk zijn weer te vinden in de wijze waarop de belangrijke personages rond het hoofdpersonage Nora worden gegroepeerd: Krogstad (het rationele) Kristine (het gevoelsmatige), Helmer (de morele benadering), Rank (de intuïtie).

Maar met de vaststelling dat de constellatie der personen het archetype van de kwaterniteit weerspiegelt bij de voorstelling van de hoofdfiguur uit het stuk, is deze constellatie zeker niet volledig beschreven ¹⁾. Men moet verder nog rekenen met de driekantsverhoudingen en de tweepolige verhoudingen en tegenstellingen.

De kwaternaire constellatie met Nora in het centrum wordt aangevuld door drie ternaire verhoudingen van verschillende aard. Nora, Krogstad, Helmer - Nora, Helmer, Rank - Nora, Kristine, Krogstad.

1) Zonder het begrip "kwaterniteit" te gebruiken ziet Clara Stuyver in de psychologische ontwikkeling van Nora ook vier stadia: vooreerst de invloed van Anne Marie, vervangen door Kristine Linde, dan die van Helmer, vervolgens Krogstad en ten slotte Rank (Ibsens dramatische Gestalten, 1952, p. 265).

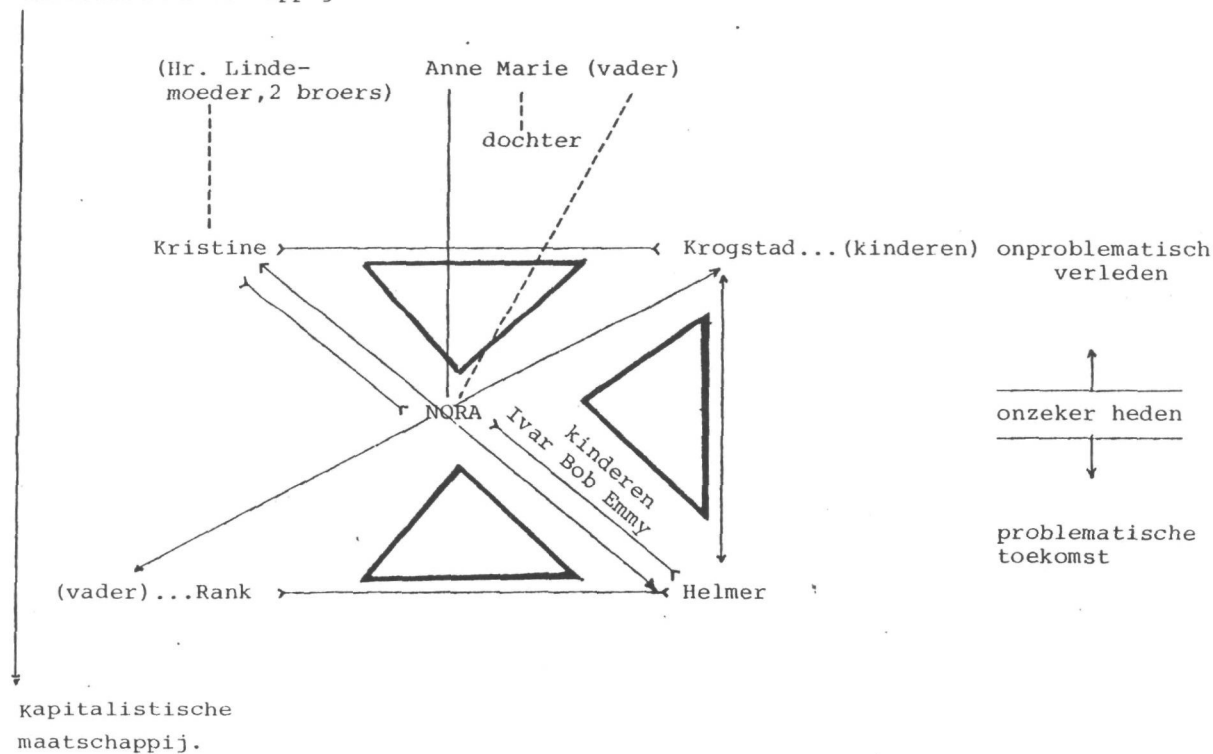
In de eerste driehoeksverhouding staat het zakelijke centraal. Nora heeft bij Krogstad een lening opgenomen, zonder de toestemming van haar man, ja zelfs zonder dat hij er iets van wist. Daarvoor heeft zij de handtekening van haar vader nagemaakt en nog wel gedateerd na zijn dood. Krogstad, die vroeger iets dergelijks gedaan heeft, is daardoor aan lager wal geraakt. Maar na veel moeite heeft hij nu een bescheiden post in de bank kunnen veroveren. Hij vreest die te zullen verliezen nu Helmer bankdirecteur is geworden en hij Kristine Linde bij de Helmers heeft gezien. Om zijn moeizaam verworven plaatsje te vrijwaren wil hij Nora en Helmer chanteren.

De benadering van deze zakelijke transactie is helemaal verschillend bij de drie betrokken personages. Krogstad benadert ze koel zakelijk, Nora daarentegen volledig gevoelsmatig en Helmer moreel be- en veroordelend.

In de tweede driehoeksverhouding is de verhoopte mirakeloplossing ingebouwd. Dr. Rank is de huisvriend van de Helmers. Hij is een welgesteld vrijgezel. Zijn dokterspraktijk schijnt hem niet erg op te slorpen; ze lijkt eer een hobby en hij beschikt over veel vrije tijd. Hij heeft een heimelijke verering opgevat voor de jonge vrouw, ja hij is zelfs stilzwijgend verliefd op haar geworden. Nora voelt het wel aan maar ze verdringt het, ze wil het niet weten, (2e scene, 1e bedrijf) en zeker niet gezegd hebben. Wanneer ze in de 4e scene van akt II Rank als het ware uitdaagt en hij zijn liefde verklaart in zeer gereserveerde woorden, kapt ze onmiddellijk het gesprek af en wil er niets meer over horen of zeggen.

Dat was de uitweg die haar fantasie en haar intuïtie haar hadden getoond, maar in de zuivere gevoelsmatige benadering die in deze driehoeksverhouding overheerst, moet het wonder dat de oplossing zal brengen voor haar penibele situatie, van haar aanbeden echtgenoot komen en niet van de bewonderaar over wie ze

Prekapitalistische
ambtenarenmaatschappij

schertsend spreekt in het eerste bedrijf. Zij heeft gedaan wat ze kon om het leven van haar geliefde Torvald te redden en dat is gelukt. Nu verwacht zij dat hij als een echte ridder haar zal beschermen, de gevolgen van haar daden op zich nemen en zo de moeilijkheden oplossen.

In de derde driehoeksverhouding staat de reële oplossing van het probleem centraal. Krogstad voert uiteindelijk zijn voorne-
men niet uit. Hij geeft de poging tot chantage op en stuurt de wissel met de compromitterende valse handtekening terug. Die ommekeer is het gevolg van een gesprek met Kristine Linde die hem er weet van te overtuigen om zijn wraak op te geven, maar die er tegelijk op staat dat Helmer alles te weten komt. Zij wil Krogstad op het rechte pad houden. Ze stelt hem een verbintenis tussen hen beiden in het vooruitzicht. Maar tegelijk wil ze Nora en Helmer tot een ophelderend gesprek dwingen, zoals ze er zelf een heeft gevoerd met Krogstad.

In deze verhoudingen staat de rationele benadering absoluut centraal, aangevuld door een morele beoordeling. Kristine beoordeelt de toestand en de verhoudingen koel verstandelijk, ze neemt afstand van het misdadige in Krogstads bedoelingen en zij wil het onechte en onware in de verhouding tussen Nora en Helmer weren. Die beide bedoelingen houden tegelijk de morele beoordeling van de situatie in.

Vervolgens zijn er nog de binaire verhoudingen en tegenstellingen. Twee daarvan zijn liefdesverhoudingen: Nora-Helmer en Kristine - Krogstad, drie andere, die van de mannen: Helmer- Rank, Helmer - Krogstad, Krogstad - Rank, hebben een sociale achtergrond. En verder is er nog de verhouding tussen de twee vrouwen: Nora - Kristine.

Het huwelijk en de liefdesverhouding tussen Nora en Helmer is de centrale relatie waaraan , zoals gezegd, de dramatische

handeling wordt gekoppeld, het thema wordt uitgewerkt en de belangrijkste motieven worden verbonden. Ze vormt als het ware de ruggegraat van het stuk.

Het huwelijk van de Helmers is een typevoorbeeld van een huwelijk uit de wereld van de tijd met de patriarchale situatie: de man is heer en meester, de vrouw is rechteloos, wordt onwetend gehouden, een speelpop voor de man. In feite is zij een kind bij haar eigen kinderen, zoals getoond wordt in de 6e scene van het eerste bedrijf.

Dit huwelijk vormt een duidelijk contrast met de liefdesverhouding tussen Krogstad en Kristine, dat spoedig op een huwelijk zal uitlopen, zoals we uit de eerste scene van het 3e bedrijf begrijpen. De voorgeschiedenis van het stuk heeft duidelijk gemaakt dat hier liefdesverraad is gepleegd: Kristine trouwde met een gegoed man van wie ze niet hield om haar familie te kunnen verzorgen en liet de man van wie ze hield, vallen. Krogstad leefde verder met de ontgoocheling van het verraad van de geliefde vrouw. De eerste scene van het derde bedrijf brengt een verklaring en heldert de misverstanden tussen de beiden op. Spoedig zal een huwelijk tot stand komen op duidelijke en zuivere basis, in tegenstelling tot het huwelijk tussen Nora en Helmer, dat leugen en huichelarij met zich sleept en stuk gaat op het liefdesverraad wanneer Helmer niet Nora's ridder en droomprins blijkt te zijn.

Rank en Krogstad zijn beiden schoolkameraden van Helmer, maar de sociale status brengt duidelijke verschillen. Rank, die klaarblijkelijk een vermogend man is, wordt Helmers huisvriend en Helmer onderhoudt die vriendschap met zorg omdat ze overeenkomt met zijn sociale ambities. Dat Krogstad een schoolkameraad was, zit Helmer echter hoog. Hij neemt het hem kwalijk dat Krogstad hem met jij aanspreekt (3° scene, akte 2), maar hij durft hem niet openlijk terechtwijzen. Hij vindt dat

helemaal niet passend, vooreerst omdat beiden van een verschillende maatschappelijke klasse zijn, en vooral omdat Krogstad zich door zijn misstap sociaal onmogelijk heeft gemaakt in zijn ogen. Helmer gaat dan ook proberen hem zo spoedig mogelijk kwijt te raken: hij zal hem zijn opzeg geven bij de bank en daarvoor biedt de komst van Kristine Linde een welgekomen alibi.

Tussen Krogstad en Rank bestaat een duidelijk contrast maar ook een gelijkenis. De sociaal uitgestoten Krogstad werd het leven voortdurend zuur gemaakt en ook zijn verdere vooruitzichten zijn niet schitterend. Hij is een offer van de sociale huichelarij en van de morele ontaarding van de oude maatschappij. Rank is dodelijk ziek, hij is daar als arts nauwkeurig van op de hoogte. Ook hij wordt uit de maatschappij en uit het leven gestoten. Hij is een offer van de fysische ontaarding van de oude maatschappij: van zijn vader heeft hij een ongeneeslijke ziekte geërfd.

Ten slotte is er nog de vriendschapsverhouding tussen de twee vrouwen, die ook een duidelijk sociale achtergrond heeft. Zij waren schoolvriendinnen (I 2), maar het leven voerde hen in verschillende richting. Voor Kristine was het een liefdeloos huwelijk en na de plotse dood van haar man de zware zorg voor een stervende moeder en twee jongere broers. Voor Nora was het een gelukkig huwelijk, een jaar in Italië en sociaal goede vooruitzichten, die werkelijkheid werden. De katastrofe van het stuk zal de situatie in feite praktisch omkeren.

Ook Helmer en Kristine Linde kan men in tegenstellingsverhouding zien. De man is het gelukt zich sociaal volledig op te werken, maar zijn huwelijk gaat aan stukken. De vrouw heeft zich sociaal niet kunnen handhaven; de opgave die ze zich gesteld heeft, heeft ze vervuld en nu is haar leven leeg. Een nieuw huwelijk uit liefde kan het misschien weer vullen.

De dramatische handeling die zich voltrekt in deze constellatie van personages met al zijn complexe verhoudingen, toont een dubbele beweging. Op de achtergrond is er de nergens besproken langzame grote overgang van een patriarchale ambtenarenmaatschappij naar een nieuwe, eveneens niet nader gepreciseerde en besproken maatschappij op kapitalistische basis. Niet besproken, maar door de toeschouwer (of lezer) wel herkende overgang omdat hij die weet te plaatsen in zijn historische kennis van de algemene sociale samenhang die voor de tijdgenoten van Ibsen wel moeilijk(er) te herkennen was. Daarom viel de aandacht veel meer op het probleem-aspect van het stuk, de vrouwenemancipatie - en kon het stuk een "tendens" krijgen.

Van de oude ambtenarenmaatschappij maakt de oudere generatie deel uit, die personages die in het stuk enkel worden vermeld maar niet optreden: de vader van Nora - die geen "onbesproken" ambtenaar was! - de vader van Rank, een officier, de gestorven echtgenoot van Kristine; Die maatschappij wordt gekenmerkt door onbetrouwbaarheid (Nora's vader), liederlijkheid (Ranks vader), economische onzekerheid (Linde, die zijn ganse fortuin verliest), harteloosheid en onbarmhartigheid tegenover de vrouw (Anne Marie die haar eigen dochter moet achterlaten en ervan vervreemdt, om een vreemd kind op te voeden; Kristine die in een economisch onmogelijke positie is en een liefdeloos huwelijk uit berekening moet aangaan om haar familie te onderhouden). Zoals reeds gezegd mag niet vergeten worden dat het beeld van deze maatschappij erg beperkt is, en in feite maar een stuk toont. Maar duidelijk is wel dat het een maatschappij is die moreel niet deugt.

De optredende personages behoren nog niet tot de nieuwe maatschappij, maar staan er met één voet in: de nieuwe bankdirecteur die wil reorganiseren en aanpakken (Helmer), de dokter die de fouten van het oude geslacht boet (Rank), de

uitgestoten kleine misdadiger die zijn leven gaat beteren (Krogstad) bijgestaan door een vrouw met nieuwe inzichten (Kristine), de vrouw die inzicht en klaarheid wil verwerven in haar eigenheid en haar sociale positie (Nora). De nieuwe maatschappij is niet alleen onvolledig getekend net zoals de oude, maar ook zeer vaag en onduidelijk gehouden. Zij is in feite nog maar een aangeduide mogelijkheid, maar ze zal in ieder geval moreel beter zijn: rechtvaardiger tegenover de vrouwen, opener en minder huichelachtig, hoewel de aankomende kapitalist Helmer wat dat betreft weinig garanties schijnt te bieden.

De tweede beweging is die van een onproblematisch verleden over een kort onzeker heden naar een problematische toekomst. Dit is in feite de dramatische handeling, door Krogstad in gang gezet, die zich aan Nora Helmer voltrekt. Zij komt vanuit een onproblematisch verleden, vanuit de geborgen, gesloten sfeer van het huiselijke milieu waarin haar verhouding met Helmer en met de kinderen een vast gegeven was, waarin bovendien haar "geheim" spankracht aan haar leven gaf. Door het optreden van Krogstad is onzekerheid geschapen. Het divulgeren van het "geheim" en de verklaring van de problemen errond schept gedurende de korte tijd van enkele uren een onzekerheid van fantasie, bezwering (de tarantella), en extreme oplossingen (zelfmoordgedachten). Na de laatste grote verklaring tussen Nora en Helmer gaat Nora dan een problematische toekomst tegemoet, een moeilijke en onzekere levenspositie waarin ze moet verwezenlijken wat ze in het gesprek met Helmer als haar taak uiteenzet: de verplichtingen die ze heeft tegenover zichzelf om persoonlijke opvattingen te verwerven over godsdienst, moraal, recht enz., in een woord over de ganse maatschappij. Het problematische van die toekomst wordt onderstreept door het open slot: de afloop van de geschiedenis wordt de toeschouwers onthouden door Ibsen.

In het licht van deze beweging van een onproblematisch verleden naar een problematische toekomst even goed als in het licht van de psychologische ontwikkeling van het hoofdpersonage, was het gewijzigde slot dat Ibsen op aandringen schreef voor Duitse opvoeringen ¹⁾ een totaal onlogische en onhoudbare oplossing daar ze het open slot teniet deed.

Uit de constellatie van de personages en de onderlinge verhoudingen en tegenstellingen zoals werd gepoogd ze hier te verklaren, komt naar verhoopt naar voren dat de gecompliceerde en geraffineerde structuur van menselijke relaties van het stuk veel meer maakt dan een probleem- of tendensdrama en een verklaring kan bieden voor de niet aflatende belangstelling voor dit drama van Ibsen.

1) Ibsen voelde dat zelf aan en noemde het "een barbaarse gewelddaad" (in een brief aan de Deense krant Nationaltidende van 20.2.1880) cf. Samlede verker. Hundreårsutgave VIII (1933), p. 475 - 76, waar ook de Duitse tekst van dat slot staat.

SAMMENFATNING.

Rollelisten i Et dukkejem teller fem viktige personer (advokat Helmer, Nora, doktor Rank, fru Linde, sakfører Krogstad) og 4 uviktige bipersoner. Videre må en regne med de omtalte personer: Noras far, Ranks far, Anne Maries datter, Kristines mann, mor og to brødre, konsul Stenborg. Slik får man et bilde av samfunnet i stykket, som bare er et utsnitt av samfunnet som det var.

Måten de fire viktige talende personer grupperes omkring hovedfiguren Nora på kan beskrives med hjelp av Jungs begrep arketyper "kvaternitet". Krogstad representerer da fornuften, Kristine følelsene, Helmer den moralske vurderingen og Rank intuisjonen. Dessuten fins det tre trekantforbindelser: en saklig (Nora, Helmer, Krogstad), en sentimental (Nora, Helmer, Rank), en moralsk (Nora, Kristine, Krogstad). Videre to kjærlighetspar i innbyrdes motsetning: Nora-Helmer, Kristine-Krogstad og tre motsetningspar av sosial dimensjon: Helmer-Rank, Helmer-Krogstad, Krogstad-Rank.

Denne komplekse konstellasjonen illustrerer den sosiale overgangen fra det patriarkalske embetsmannsvelde til det moderne kapitalistiske samfunn og på det individuelle plan overgangen fra en uproblematisk fortid gjennom en kort usikker nåtid til en problematisk fremtid.